

*Кравченко К.В.,
Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ КОМПЕНСАЦІЇ МОРАЛЬНОЇ (НЕМАЙНОВОЇ) ШКОДИ

Демократичні перетворення, які розпочались в Україні кілька років тому, зумовили зміну відносин, що існували в нашій державі за часів її належності до Союзу і на сьогодні пріоритетним визнається охорона прав та інтересів громадян та юридичних осіб від будь-яких посягань.

Перехід від командно-адміністративних методів господарювання до ринкової економіки зумовив розвиток відносин власності, підприємництва, тощо, а також виникнення нових правових інститутів, які раніше не застосовувались і не визнавались.

Одним з таких інститутів є компенсація моральної шкоди, який за радянських часів не визнавався, і тогочасне ставлення до нього теорії цивільного права можна проілюструвати думкою відомого російського дореволюційного вченого Г.Ф. Шершеневича, який зазначав, що потрібно проникнутись глибокою зневагою до особистості людини, щоб внушити їй, що гроші здатні дати задоволення будь-яким моральним стражданням. Він, доречі, був одним із багатьох, хто заперечував можливість компенсації моральної шкоди.

На противагу йому позитивні погляди на проблему про відшкодування цього виду шкоди були викладені С.А. Беляцким, який у своїх фундаментальних працях навів переконливі аргументи на користь відшкодування моральної шкоди. Зокрема, автора писав: “Немає нічого дивного, *mutas mutandis*, в тому, що людина, якої лишили з чужої вини життєвих радощів, задоволення, духовних благ, бажає компенсації в грошах, що відкривають джерела людських задоволень.”

Сьогодні вже визнається важливе значення цього інституту, яке важко переоцінити, оскільки моральні блага людини, як її честь, гідність, ділова репутація, мають для неї в багатьох випадках більшу цінність, ніж матеріальні. Моральна шкода часто більш гостро змушує страждати потерпілого, ніж майнова, вона, як така, не може бути відшкодована, але може бути хоч як-небудь компенсована.

Право громадян нашої держави на відшкодування моральної і матеріальної шкоди передбачається Конституцією України (1996 р.) в статтях 32, 56, 62, 152.

Конкретизується це право в Цивільному Кодексі України (ЦК), в якому у 1993 році внесено зміни до статей 6 та 7 цього Кодексу та з'явилася (нова) стаття 440-1 “Відшкодування моральної (немайнової) шкоди”.

Подібні положення відносно інституту, що розглядається, містяться також в законах України “Про інформацію” №2657-12 від 02.10.1992р. (ст.49), “Про захист прав споживачів” №1023-12 від 12.05.1994р.(ст.24), “Про телебачення та радіомовлення” №3759-12 від 21.12.1993р. (ст.47), «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» №2011-12 від 20.12.1991р. (ст.17), «Про авторське право і суміжні права» №3792-12 від 23.12.1993р. (ст.44) тощо.

Але чіткого визначення поняття моральна шкода в законодавстві не має.

Вперше в Україні визначення поняття моральна шкода ми знаходимо в Законі України “Про зовнішньоекономічну діяльність” (ст.1) №959-12 від 16.04.1991 року. Але це визначення стосується лише суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності взагалі викликає принципові заперечення, тому що в ньому не розкривається сутність моральної шкоди.

Одним із перших більш загальне, змістовне і глибоке визначення передбачив Закон України “Про охорону праці” (ст.12) № 2694 від 14.10.1992р., який визначає моральну втрату потерпілого

Загальні положення цивільного права

як страждання, заподіяні працівникові внаслідок фізичного або психічного впливу, що спричинило погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з оточуючими людьми, інших негативних наслідків.

Пленум Верховного Суду України в своїй постанові №4 від 31 березня 1995 року дає роз'яснення, що під моральною шкодою “ слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, спричинених фізичній чи юридичній особі протиправними діями інших осіб”, що і є на сьогодні загальновизнаним розумінням моральної шкоди.

Зазначена постанова зазнала змін, що були внесені відповідною постановою від 25.05.2001р. №5 відповідно до яких в пункті 3 з'явилося положення, що під немайною шкодою, заподіяною юридичній особі, слід розуміти втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошення комерційної таємниці, а також вчинення дій, спрямованих на зниження престижу чи підірив довіри до її діяльності.

В умовах розвитку ринку, конкуренції для юридичних осіб можливість компенсації моральної шкоди особливо значна в сфері підприємницької діяльності. Поширена практика звернення до судів юридичних осіб, які вимагають великі грошові суми для компенсації моральної (немайнової шкоди). Для юридичних осіб іноді захист честі і гідності, ділової репутації значить набагато більше, ніж відшкодування майнових збитків. Пленум Верховного Суду України, приймаючи зміни та доповнення до Постанови №4 від 31.03.1995р. врахував цю позицію. В юридичній літературі це питання давно обговорювалось. Це пов'язано з тим, що юридична особа не може зазнати моральної шкоди, як такої. Юридична особа – це особливий суб'єкт цивільного права. Вона не має душі, не може зазнати болю, відчаю, тобто фізичні або моральні страждання не сумісні з правовою природою юридичної особи, як штучно створеного суб'єкта права, який не володіє психікою і не здатен зазнавати страждань. Існує думка про те, що юридична особа складається з фізичних осіб (людей), які мають свідомість, можуть зазнати болю та страждань, яким притаманні відчуття та психічні процеси і тому певні неправомірні діяння, які направлено на юридичну особу, можуть спричинити моральну шкоду фізичним особам, які її створюють. Таким чином, сукупність фізичних осіб, які складають юридичну особу, зазнають страждань, коли шкода спричинена юридичній особі, тобто вони вболівають за свою юридичну особу. Але я погоджуюсь з думкою, що ці фізичні особи не становлять собою єдиний організм, кожна людина (фізична особа) має свій світогляд, свої почуття, сприймає негативні явища по-своєму, по-різному. Тому, я вважаю, що юридична особа може зазнати саме немайнової, а не моральної шкоди. Шкода може бути завдана діловій репутації, професійності юридичної особи.

Таким чином Пленум надав окремо поняття моральної шкоди для юридичної та для фізичної особи.

Але, приймаючи зміни, він (Пленум) залишив перший та другий абзац пункту 3 цієї постанови без змін та доповнив його абзацом третім – визначення поняття немайнової шкоди для юридичної особи. Вважаю слушною думку виключити словосполучення “чи юридичній особі” з абзацу 1 пункту 3.

До внесення змін п. 2 постанови ПВС України передбачав відшкодування моральної шкоди у випадках, передбачених спеціальним законодавством, чим суперечив ст.440-1 Цивільного кодексу України та безпричинно обмежував сферу дії розглядуваного інституту. Навколо цього правового конфлікту довгий час точилися дискусії і тільки 25.05.2001р. Пленум ВСУ виклав п.2 в новій редакції, розширивши сферу застосування інституту компенсації моральної шкоди порівняно із старою редакцією до випадків:

- коли право на її відшкодування передбачено нормами Конституції або впливає з її положень;
- передбачених статтями 7, 440-1 ЦК України та іншим законодавством, яке встановлює відповідальність за заподіяння моральної шкоди;
- порушення зобов'язань, які підпадають під дію Закону “Про захист прав споживачів” чи інших законів, що регулюють такі зобов'язання і передбачають відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

В теорії цивільного права відносно випадків, коли відшкодовується моральна шкода, зазначається, що факт заподіяння моральної шкоди не потрібно доводити, відшкодування моральної шкоди повинно мати місце одночасно із доведенням порушення законності, хоча таке уявлення заперечується чинним законодавством, а саме статтею 30 ЦПК, за якою кожна особа (сторона) повинна (чи має право) довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень.

При розгляді питання відшкодування моральної шкоди найбільш складною є проблема визначення розміру її відшкодування в грошовій чи іншій матеріальній формі.

Така складність породжується тим, що на сьогодні, фактично держава законодавством не регулює розмір відшкодування моральної шкоди, поклавши вирішення цього питання на суд, встановивши тільки деякі критерії, якими суд повинен керуватися в статті 440-1 Цивільного Кодексу України, в Постанові Пленуму Верховного Суду України №4 пункті 9 та в Роз'ясненні Президії Вищого Арбітражного Суду України №02-5/95 від 29.02.1996 р. “Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди”.

Прогалини в законодавстві, яке регулює ці правовідносини, на мою думку, пов'язані з нещодавнім введенням поняття “моральна шкода”, а також з нетривалою практикою захисту особистих немайнових прав громадян.

Допомагає усунути такі недоліки проект Цивільного Кодексу України, який передбачає нові норми відносно інституту компенсації моральної шкоди. Його автори запровадили відмову від правил встановлення мінімального і максимального розміру компенсації моральної шкоди, визначив це статтею 1263.

Незважаючи на те, що проект нового ЦК України є позитивним вкладом до розвитку інституту відшкодування моральної шкоди, на мій погляд в ньому є суттєві недоліки.

Якщо зняття верхньої межі розміру компенсації за моральну шкоду є доцільним, оскільки не можна встановити максимальний розмір виходячи з необмеженої кількості ситуацій, що можуть статися в житті людей. Таке положення відповідає законодавчим актам розвинутих в правовому відношенні країн світу.

Зняття нижньої межі, що складає п'ять мінімальних заробітних плат для основної частки населення може призвести до неактуальності цього інституту, або зробиць його практично недійсним, так як відсутність подібного положення в законодавстві позбавить особу мінімальних, встановлених державою гарантій задоволення перенесених ним страждань. Також закріплення нижньої межі зменшить кількість судових справ, де в позові зазначається вимоги в символічній сумі, оскільки в цих випадках прагненням особи є отримання не матеріальної компенсації, а насамперед, доведення своєї правоти, досягнення перемоги в судовому спорі, також позови із символічним розміром вже є підтвердженням відсутності моральної шкоди. Така ситуація додає судам (і суддям) додаткової роботи, поряд із постійним навантаженням, що несуть суди.

В Україні й досі не розроблено методики, яка давала б можливість визначити розмір відшкодування моральної шкоди, суди в своїх рішеннях майже не обґрунтовують розміру компенсації моральної шкоди, що позбавляє можливості відповідача, а в деяких випадках і

Загальні положення цивільного права

позивача, подати апеляційну скаргу на рішення суду з приводу незадоволення визначення розміру компенсації моральної шкоди.

При розробці методики, на мій погляд, необхідно пам'ятати, що для кожного окремого виду правопорушень притаманні індивідуальні особливості та обставини, на які суд, при встановленні розміру компенсації за моральну шкоду, повинен звертати увагу.

Доцільним буде розробити рекомендації та методику щодо стягнень на відшкодування такої шкоди, заподіяної при окремих обставинах. Наприклад, заподіяної умисним вбивством людини; заподіяної порушенням честі, гідності в засобах масової інформації; заподіяної при порушенні авторських прав; заподіяної порушенням прав споживачів. Хоча б для деяких загальних випадків, що найбільш застосовуються.

Пропоную для більш ефективного визначення розміру моральної шкоди, залучати фахівців та експертів в галузі психології, оскільки саме вони мають досвід у визначенні грошового еквіваленту цього специфічного виду шкоди.

Також вважаю необхідним використання досвіду зарубіжних країн, оскільки в багатьох розвинутих державах (Англії, США, Франції, Італії тощо) справи про відшкодування моральної шкоди розглядаються вже понад 100 років, а з часу узаконення відшкодування моральної шкоди в Україні минуло тільки дев'ять років. Це буде корисним для розвитку компенсації моральної шкоди в нашій країні та буде сприяти вдосконаленню гарантованого Конституцією України захисту прав і свобод.